

Társasági élet az egyetemen

Von Professorenzirkeln, Studentenkeipen und akademischem Networking. Universitäre Geselligkeiten von der Aufklärung bis zur Gegenwart. Hrsg. ASCHE, Matthias – KLENKE, Dietmar. Köln – Weimar – Wien, 2017. 246 oldal (Abhandlungen zum Studenten- und Hochschulwesen 19.)

A társadalom- és kultúratörténeti megközelítések egyetemtörténeti kutatásokban való megjelenésének köszönhetően ma már egyre több olyan munka születik, amely az egyetemeket nem pusztán az oktatás, a képzés és/vagy a kutatás *helyszín*eként értelmezi, hanem – mintegy megidézve a fogalom eredeti jelentését – az egyetemi polgárok *universitasát* olyan *társadalmi közösség(ek)*ként fogja fel, melyek sajátos – részben az akadémiai közegre általánosan jellemző, részben intézményenként eltérő – értékekkel, hagyományokkal, belső dinamikával és cselekvési stratégiákkal bírnak. A kutatások kedvelt témái a hallgatók és az oktatók társadalmi, vallási, nemzetiségi stb. összetétele, az egyetemi polgárok egymás közötti és intézményen kívüli kapcsolatrendszerei, s ezzel összefüggésben az egyetem mint intézmény jelenléte (és önmegjelenítése) a nyilvánosságban, az oktatói/hallgatói öntudat és mentalitás formálódása, vagy éppen az egyetemi tradíciók kialakulása. Az egyetemi élet e sajátosságainak vizsgálata változatos módon járul hozzá az egyetem mindenkori társadalmi-politikai kihívásokra adott válaszainak, a tudástermelésben és -közvetítésben játszott, idő- és térbeli kontextusoktól függő szerepének megértéséhez. Így a hagyományos szervezet- és intézménytörténeti, tudomány- és eszmetörténeti kutatások mellett az egyetemet sajátos társadalmi cselekvési térként értelmező megközelítések mára a modern,

tudományos igényű egyetemtörténetírás legitím és nélkülözhetetlen részeivé váltak.

A fenti témakörök metszéspontjában helyezkedtek el a Paderborni Egyetem Modernkori Történeti Tanszéke, valamint a német diáktörténeti kutatásokat évtizedek óta kiemelten ösztönző *Gemeinschaft für deutsche Studentengeschichte* által 2011-ben szervezett *Universität und Geselligkeit* című konferencia előadásai. A referátumok, melyek a német nyelvterület egyes egyetemeinek epizódjait érintették a 18. századtól „napjainkig”, az *akadémiai társasság* kérdéskörének középpontba helyezésével arra keresték a választ, milyen összefüggés mutatkozik az egyetemi társasági élet formáinak változása, valamint az intézmények mindenkori állami és társadalmi helyzetének, presztízsének és értelmező hatalomként betöltött szerepének alakulása között. A konferencián elhangzott előadásokból tíz referátum (illetve egy újabb tanulmány) került be a neves (egyetem-) történészek, Matthias Asche és Dietmar Klenke által szerkesztett, hat évvel később megjelent kötetbe. A megkésett publikáció azonban az eltelt időben (s azóta sem) veszített aktualitásából. Napjainkban a felsőoktatás évtizedek óta tartó virtualizálódása által jelentett kihívások időszerűbbek, mint valaha, a kapcsolattartás, a kommunikáció és – egyre fokozottabb mértékben – magának az oktatásnak online terekbe költözése szükségszerűen új értelmet ad a döntően személyes kapcsolatokra épülő tanítás–tanulás *közösségi* jellegének.

Az egyetemi polgárok társas kapcsolatainak vizsgálata a kötetben a *társasság* (Geselligkeit) Georg Simmel által meghatározott definíciójából indul ki. Simmel szerint a társadalmasodás folyamata során az egyének különféle hajlamaikból fakadóan, valamint meghatározott céljaik elérése érdekében az együttélés és az egymással való együttműködés különböző formáit

alakítják ki. A *társasság* jelensége a társas kapcsolatok olyan formáiban mutatkozik meg, amelyekben a másokkal való együttlét az objektív társadalmi célokon és különös, konkrét tartalmakon, az élet realitásaiban gyökerező mindennapi kényszereken átlépve öncéllá, az egyén társas hajlama önértékké válik, s az együttlétet biztosító formák „*tisztán csak önmaguk kedvéért léteznek*”.¹ A *társasság* az egyetemi közegben – vélik a kötet szerkesztői – döntően az érintkezés olyan formáiban mutatkozik meg, amelyek révén az egyetemi polgárok számára a formalizált és célorientált oktatási-kutatási folyamatokon, illetve a társas kapcsolatok intézményesített, egyetemi hierarchiától (is) függő alkalmain túl nyílik lehetőség személyes és kötetlen kommunikációra. Ennek megfelelően az írások döntő többségének középpontjában a professzori körök és diákszervezetek, tehát főképpen a zártabb, olykor kifejezetten exkluzív, eltérő mértékű szervezetséget mutató csoportok állnak, amelyek működése a szerzők szerint, ha nem is egyedüli vagy elsődleges jelleggel, de a simmeli értelemben vett *társasság* igényét kifejező formák között zajlik.

A kötet két részre osztható. Az első öt tanulmány a professzori, az ezt követő hat írás pedig a hallgatói társasság kérdéseivel foglalkozik. Az írások témaválasztása és kötetben való elrendezése így önmagában is mutatja az *universitas* mint közösség felbomlásának 17–18. századtól érzékelhetővé váló folyamatát, mely során a modern, bürokratikus államapparátus részévé váló professzori kar és a hallgatók érdekei, szokásai és stratégiái egyre látványosabban elváltak egymástól. Az intézményen belüli hierarchiát az egyetemi polgárok társas kapcsolatainak alakulása is visszatükrözte: a hallgatók és az oktatók (köztük az eltérő státust

élvező professzorok, extraordináriusok, privátdocensek) társasélete is elkülönült. Szorosabb érintkezés az egyes professzorok, valamint a maguk köré gyűjtött, válogatott hallgatói klientúra, illetve az oktatói állást szerző öregdiákok diákszervezetekkel fenn tartott kapcsolatai révén valósult meg.

A tanulmányok többsége a társasságot kifejező *tevékenységformák* vizsgálatából indul ki, így betekintést nyerünk a professzori háztartások és diákszervezetek társaséletének (illem)szokásaiba, a félhivatalos-hivatalos összejövetelek lebonyolításának protokolláris rendjébe vagy éppen az új tagok felvételét kísérő beavatási szertartások rituáléiba. Az írások azonban túlmutatnak ezek pusztá számbavételén, s különböző aspektusokból elsősorban a társas együttlét hallgatói/oktatói közösségre gyakorolt hatásaira koncentrálnak.

Így például valamennyi tanulmányban kiemelt hangsúlyt kap az egyetemi társasélet szocializációs szerepe. Marian Füssel írása a göttingeni professzorok társasági aktivitásával kapcsolatos 18. századi elvárásokon keresztül mutatja be, hogy a hallgatók és a professzorok közötti, oktatási folyamatokon túli kapcsolatok ösztönzése szorosan összekapcsolódott azokkal a célkitűzésekkel, melyek e társas együttlétektől bizonyos értékrendek és normák közvetítését remélték. A göttingeni hallgatók és oktatóik közti szorosabb érintkezés az arra érdemesnek tartott diákok akadémiai közösségbe való integrálását, specifikus magatartásminták és habitus begyakorlását szolgálták, így jócskán túlmutattak az öncélú, kötetlen társasság megélésén. A különféle diákszervezetek hallgatói szocializációban játszott szerepe azonban már ekkor is meghaladta az oktatók által közvetített minták hatását. Utóbbi befolyása a 19. században pedig még inkább háttérbe szorult, a hallgatói (ön)nevelés és orientáció feladatát szinte teljesen a diákszervezetek vették át.

¹ Georg SIMMEL: A társaság [sic!]. In: Georg SIMMEL: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, 2001. 168–179.

E folyamat – mutat rá Matthias Stickler – a humboldti egyetemi modell lényegéből fakadt: Humboldt neohumanista egyeteme ugyanis a hallgatók önálló szellemi és erkölcsi fejlődését hirdette, velük szemben elsődleges feladatának az oktatást tekintette, nevelésükről viszont lemondott. Ez nemcsak felerősítette a hallgatói közösségen belül a külső befolyásoktól mentes önmeghatározás és értékválasztások, valamint az (ön)nevelés iránti igényt, hanem szabadabb mozgásteret is kínált a hallgatói önszerveződések számára. Így az egyetem funkcióinak átrendeződésével keletkező „humboldti hézagot” („Humboldtsche Lücke”) a különféle diákszervezetek töltötték be. Tagságuk belső hierarchiája, mely eltérő elnevezésekkel, jogokkal és feladatokkal ruházta fel az újonnan belépőket, a magasabb évfolyamokon tanulókat és az öregdiákokat, nem elsősorban autoriter szellemiségüket tükrözi vissza, hanem – véli Stickler – a közösségen belül zajló nevelést, az újoncok integrációját megvalósító „mentorrendszer” működésére utal.

Amennyiben ezeket a változatos elnevezésű és szervezetszerű diákszervezeteket (Corps, Studentenorden, Landsmannschaft, Burschenschaft) olyan közösségeknek tekintjük, melyek a hallgatóság mint jövődi társadalmi elit szocializációjában hangsúlyos szerepet játszottak, felmerül a kérdés, hogy az e kereteken belül zajló társasági élet milyen értékek, habitusok kialakulását segítette elő. Lisa Fetheringill Zwicker – a kötet egyetlen angol nyelvű tanulmányában – a 19. század második felének katolikus diákszervezeteit vizsgálva például arra a következtetésre jut, hogy a hallgatók közötti vallási konfliktusok, a német egyetemek döntően protestáns hallgatóságával vívott eszmei harcok negatív tapasztalatai a katolikus diákszervezetek tagjaiban a demokrácia és pluralizmus eszméjének fontosságát, valamint a kisebbsé-

gi lét iránti érzékenységet erősítették. Az olyan tulajdonságok megszilárdítása, mint az eszmei-erkölcsi meggyőződés melletti állhatatos kiállás, az eltérő nézetek tiszteletben tartása vagy a kompromisszumkészség döntő szerepet játszhatott abban – véli a szerző –, hogy a 20. században a vezető politikai és közigazgatási funkciót betöltő német politikusok között a hallgatóság közti arányait tekintve felülreprezentáltak a katolikus diákszervezetekből érkezett diplomások.

Leegyszerűsítő volna ugyanakkor a diákok társasági életét a majdan magas állásba kerülő hallgatóktól elvárt polgári értékrend megnyilvánulásaira szűkíteni. A gyakran ivászatba, párbajokba és különféle rendbontásokba torkolló összefüggések rendszeresen kiváltották az oktatók és az egyetemvárosok lakóinak rosszallását, ám ezek a polgári életmódtól elütő megnyilvánulások nem a diákszervezeten belüli fegyelmi problémák jelei voltak – hangsúlyozza már említett tanulmányában Matthias Stickler –, hanem a hallgatói magatartáskódex szerves részei. Ezt Harald Lönnecker írása is alátámasztja, amely átfogóan vizsgálja a diákszervezetek szimbólumainak, színviselésének és társasságot kifejező szokásainak identitásalkotó funkcióját. (Nem véletlen, hogy Lönnecker írása nyitja a kötet hallgatói szekcióját, tanulmánya kiváló kezdőpontot nyújt a német diákhatományok szövevényes rendszerében való eligazodáshoz.) A normáktól való elhajlás, a polgári társadalom tudatos, rituális provokációja a hallgatói magatartás normáját jelentette, egy sajátos csoport összetartozását, a különböző életkori és társadalmi csoportoktól, a „felnőttektől” való elhatárolódását fejezte ki. A diákszervezeti élethez szorosan kötődő kilengések hevessege azonban a 19–20. század folyamán érzékelhetően enyhült. Így például az italozással egybekötött összejövetelek továbbra (és napjainkban) is

a hallgatói társasélet alapvető részei maradtak, de a „parancsra ivás” a 20. század első felében eltűnt a magatartáskódexből, az alkoholfogyasztás – például „sörvizsgák” vagy „sörpárbajok” formájában – szabályozott, rituális keretek közé szorult. A tagok közötti párbaj, a *mensura* pedig, melyet a német történeti irodalom változatos módon, hol személyiségfejlesztést szolgáló bátorságpróbaként, hol a férfiakból álló közösség agresszióra való hajlamát kifejező, feszültségevezető szokásként vagy éppen séggel a szervezeten belüli státuszemelkedés ceremoniális eszközeként értelmez, a 20. századra sporttevékenységgé szelődött. Az öregdiákok hatása – többek között – e folyamatban is megmutatkozik. A 19. század második felétől a tagok és a tanulmányaikat befejező „öregurak” (Alte Herren) közötti kapcsolatok intézményesültek és egyre aktívabbá váltak, az „öregurak” pedig sok esetben a kilengések mérséklése mellett léptek fel. Így döntő szerepet játszottak – ahogy Stickler fogalmaz – a hallgatóság diákszervezeti keretek között zajló „domesztikációjában”.

Az „öregurak” befolyása meghatározónak tekinthető a diákszokások évtizedeken keresztül továbbélésében is, bár – ahogy Christian George írása mutatja – e rendkívül gyorsan fluktuáló közösségekben a hagyományok generációkról generációkra történő átörökítése – éppen ezek rendkívül erős identitáskötő és -kifejező funkciójából fakadóan – ennél összetettebb tényezők függvénye. A második világháborút követően például a *mensura* vagy a különböző színkombinációjú szalag és sapka (Couleur) viselete a nyugati megszállási övezetekben a fasiszta, antiszemita eszmék táptalajául szolgáló diákegyesületi élet szimbólumaivá váltak. A szervezetek újjáéledését azonban nemcsak a megszálló hatalmak egyértelmű averziója hátráltatta, hanem az is, hogy a háború katasztrófáját átélő generáció nagy

részében a társaság igénye a társasélet korábbi formáinak elutasításával párosult. Az ekkor létrejövő, többségében laza szerveződésű diákközösségek nemcsak az ideológiailag terheltnek és idejétmúlnak tekintett tradícióktól határolódtak el, hanem általában véve elvetették a társaséletet keretek közé szorító formalitásokat. A hagyományteremtés igényének hiánya e közösségek sorsát is megpecsételte: a laza csoportok – ahogy például a George által bemutatott *Neue Bonner Studentengemeinschaft* – rendszerint rövid időn belül, de legkésőbb az alapítók lediplomázását követően felbomlottak. Ezzel szemben a negyvenes évek végén szerveződő, a 18–19. századi diákhagyományok felelevenítéséért az oktatásirányítással, dékánokkal és rektorokkal szembeszálló új csoportosulások – nem kis mértékben az egykori „öregurak” támogatásával – rövid időre a hagyománytudatra markánsan építő diákszervezetek második virágkorát hozták el az NSZK-ban.

A kötet oktatókra fókuszáló írásai a társaság igénye és a hozzá kapcsolódó (külső) *elvárások* mentén közelítik meg a professzori társasélet kérdéseit. A 18. században meglehetősen közkeletűek voltak azok az elképzelések, melyek az egyetemi tanár munkáját a *studiolo* magányában végzett tevékenységgel azonosították, s a professzori habitussal alapvetően ellentétesnek tekintették a társaság igényét. A göttingeni tanárok társasélete alapján Marian Füssel e felfogást pusztán sztereotípiának minősíti. Az oktatók a 18. században aktívan részt vettek a város társasági-kulturális életében, kezdeményező szerepet játszottak a szabadkőműves páholyok megalakításában, rendezések voltak az egyetemi élet ünnepi pillanataihoz (rektorváltás, doktoravatás stb.) kapcsolódó közösségi összefüggések, de az oktatók lakásán rendezett, oldott hangulatú, családiasabb vendégségek is. Kérdés persze – s ezt a kötet szerkesztői is elismerik –,

hogy az egyes intézmények oktatóinak társaséletét vizsgáló esettanulmányok alapján mennyire vonhatók le általánosítható következtetések. Az egyetemen kívüli kapcsolatok intenzitását ugyanis nagymértékben meghatározták az intézmény székhelyének lokális-regionális adottságai, mint például a magas műveltségű és kulturális igény szintű elit vagy a fejlett oktatási-kulturális intézményrendszer jelenléte.

Füssel írása arra is rámutat, hogy az oktatók esetében érdemes különbséget tenni a hivatalos és a privát társaság megnyilvánulásai között. Előbbiek az akadémiai közösség tagjaitól elvárt kapcsolatépítés és -ápolás részei, utóbbiak a kötetlen, személyesebb kapcsolatokra épülő, baráti jellegű időtöltéshez kötődnek, elsősorban ez a simmeli értelemben vett társaság színtere. Ilyen öncélú interakciók jellemezték például a Thomas Becker írásában bemutatott bonni professzorok társaséletét a 19. század első felében. Köreik működése döntően a tagok lakásán vagy vendéglőkben elköltött közös vacsorákat jelentette, az összejöveteleken rendkívül változatos témakörökben elhangzó előadások a szórakozást és a művelődést, semmint valamiféle közös tudományos, kulturális vagy (egyetem-)politikai álláspont kialakítását szolgálták. Az eleinte az egyetemen kívüli, művelt elit felé is nyitott társaságok a 19. század végére bezárkóztak, ennek köszönhetően a kizárólag professzorokat tömörítő körökben az (interdiszciplináris) szakmai-tudományos diskurzus vált meghatározóvá. A bonni professzorok társasköreinek többségét ez a kötetlen szórakozással egybekötött tudományos eszmecsere jellemezte a 20. század közepéig, s inkább kivételnek számítottak az olyan csoportok, melyek kifejezetten a tagok akadémiai közösségen belüli érdekérvényesítését igyekeztek elősegíteni. Regina Meyer írásának középpontjában viszont épp egy ilyen csoport, a hallei egyetemen 1890-ben meg-

alakított *Spirituskreis* áll. A filozófia-, jog- és bölcsészprofesszorokból álló társaságot ugyanis az egyes tudományterületek közötti rivalizálás hívta életre, tagjai a természet- és műszaki tudományok századfordulós előretörésével szemben igyekeztek biztosítani egyetemi pozícióikat. 1933-ig összesen 20 rektor került ki a társaságból, mely egyértelműen mutatja a tagság által nyújtott kapcsolati tőke erejét. A *Spirituskreis* ily módon tipikus példáját adja a privát társaság egyetempolitikai befolyásszerzéssel való összefonódásának.

Ha kirívónak is tekintjük a *Spirituskreis* által elért befolyás mértékét, annyi bizonyos, hogy az elmúlt évszázadokból számos további példát hozhatunk az aktív társasági élet és az akadémiai előmenetel összefüggéseire. A szerzők abban is egyetértenek, hogy manapság a társas kapcsolatok építése és ápolása nemcsak előnyös, hanem egyenesen elengedhetetlen az akadémiai karrierhez. Ez egyrészt az informális kommunikációs csatornák, kapcsolati hálók érdekérvényesítésben játszott kiemelt szerepére, másrészt arra utal, hogy a tömegegyetemek és a „felsőoktatási szolgáltatóipar” megjelenésével jelentősen átalakultak az oktatói munkával kapcsolatos elvárások – a társaság terén is. E kérdéskörrel foglalkozik Dietmar Klenke az ingázó oktatók „röghöz kötéséről” a német nyilvánosságban kialakult diskurzus kapcsán. A kilencvenes években zajló vita középpontjában a felsőoktatás tömegesedésével elszemélytelenedő és elszegényedő egyetemi kommunikációs kultúra állt, melynek bűnbakjai az ingázó oktatók lettek. A 20. század második felében a regionális egyetemek számának megugrása, ezzel párhuzamosan a közlekedési lehetőségek fejlődésével (is) fokozódó oktatói mobilitás ugyanis megnövelte a nálunk gyakran „intercity-”, német nyelvterületen „Di-Mi-Do-professzoroknak” gúnyolt oktatók számát (a német megnevezés arra

utal, hogy e tanárok rendszerint keddtől csütörtökig – *Dienstag–Mittwoch–Donnerstag* – tartózkodnak csak az intézmény székhelyén). A vitában a székhelyen töltött idő az illető egyetemhez és tágabb értelemben az oktatói munkához való hozzáállás mutatójaként jelent meg. Az ingázás a közvéleményben az oktatói feladatok, az intézmény és a hallgatók iránti elköteleződés hiányaként értelmeződött, s tágabb értelemben összekapcsolódott az egyetemi oktatók lustaságára vonatkozó kritikákkal. Az ingázó oktatókkal kapcsolatos negatív percepciók kialakulását Klenke – többek között – arra vezeti vissza, hogy az intézményben töltött idő rövidege szükségszerűen korlátozza az egyetemen belüli és kívüli társas kapcsolatok kiépítését. Az ingázó oktató rendszerint csekélyebb mértékben vesz részt az intézmény hivatalos társasági eseményein, kevésbé mozgósítható reprezentációs célokra és a lokális kapcsolatok bővítésére, így nem meglepő, hogy egyes (főként regionális) egyetemek és főiskolák vezetői is támogatták a székhelyen kötelezően eltöltendő idő előírását. A vita egyértelműen rávilágított arra, hogy a közvélemény nyitott, társaságkedvelő attitűdöt, s egyfajta „kommunikátori” szerep betöltését várja a modern egyetemek oktatóitól. Ezt azonban pusztán mennyiségi jellegű előírásokkal nem lehet biztosítani – véli Klenke –, a fizikai jelenlét kötelezővé tétele önmagában nem erősíti a társas hajlamot, s nem javítja a kapcsolatok minőségét sem.

A kötet alapvető célját teljesíti, az egyes tanulmányok változatos módon mutatnak rá az akadémiai társas kultúra indirekt egyetem- és társadalmpolitikai hatásaira, ám az egyetem évszázados funkcióváltásának folyamatát inkább epizódyszerűen árnyalják. A legteljesebb képet a 19. századra autonóm értelmező hatalommá váló modern egyetem társas viszonyairól kapjuk, s noha a szerkesztők bevezető tanulmányuk-

ban egyértelművé teszik, hogy a globalizálódó, tömegesedő és piaci hatásoknak egyre fokozottabban kitett felsőoktatási intézmények kommunikációs és társas kultúrájában gyökeres változások álltak be a 20. század második felében, e kérdéskört azonban mindössze két írás tárgyalja. (Klenke említett tanulmányán kívül Julia Grulich és Birgit Riegraf – vélhetően erősebb szociológiai megközelítése miatt a kötet elejére helyezett – írása sorolható ide, mely azt a kérdést járja körül, hogyan működnek napjainkban a női oktatókat és kutatókat érintő informális kirekesztési mechanizmusok a társasági élet területén.) Így a kötetben az akadémiai társasélet utóbbi évtizedekben tapasztalt átalakulása, – a szerkesztők és az erről nyilatkozó szerzők szerint egyöntetűen – hanyatlása nem a neki tulajdonított jelentőséggel arányosan mutatkozik meg. Elsősorban e „hanyatlás” következményeit ismerjük meg, folyamatát kevésbé. Ez fokozottan igaz a hallgatói társasélet kérdéseire, egy-egy kitekintő megállapításon túl a kötet írásai ugyanis nem merészkednek túl az ötvenes éveken.

Hasonló hiányérzet támad az olvasóban az akadémiai társasélet kötetben tárgyalt aspektusait illetően. Az írások megerősítik a szerkesztők (egyik) alaptézisét, miszerint a társaság élményei és kötőereje alapvetően az autonóm, szabad gondolkodás és tudományos igazságkeresés légkörében és az ezt támogató kommunikációs struktúrákban mutatkoznak meg. Ily módon a társaság önkéntességen alapuló simmeli fogalmába természetüknél fogva nem illeszkednek a társasági élet valamely politikai hatalom által, világnézeti-ideológiai szempontból ösztönzött, kontrollált vagy egyenesen kényszerített megnyilvánulásai. Vélhetően ennek köszönhető, hogy a náci Németország vagy éppen a Német Demokratikus Köztársaság egyetemeinek társasélete a kötetben legfeljebb utalásképp

jelenik meg, noha az önkéntes kezdeményezések elfojtásának, illetve következményeinek tárgyalása egyfajta ellenpróbaként támaszthatta volna alá a simmeli értelemben vett társasság közösségalkotó szerepét.

A konferenciakötet tehát hagy teret az akadémiai társasság kérdéskörének továbbgondolására, azt azonban meggyőzően bizonyítja, hogy az egyetemi közösségek belső dinamikájának megismerése nagyban hozzájárul az egyetem mint intézmény társadalomban elfoglalt (illetve elfoglalni kívánt) pozíciójának megértéséhez.

Polyák Petra